

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ У НАВЧАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

УДК: 377. 3: 377: 356. 13 (478)

О. Б. Даниленко

Зміни, які відбуваються у зв'язку з реформуванням Державної прикордонної служби України (ДПСУ), застосування нових засобів виконання оперативно-службових завдань, упровадження передових інформаційних технологій та інженерно-технічних засобів зумовлюють підвищення вимог до професійної підготовки персоналу ДПСУ, що, у свою чергу, потребує якісно нового підходу до професійної підготовки персоналу, удосконалення методичної системи професійної підготовки.

У наукових дослідженнях останніх років професійну підготовку прикордонників розглядали при вивченні проблем навчально-виховного процесу курсантів і слухачів в умовах вищого військового навчального закладу (ВВНЗ) В. О. Балашов [1], О. В. Діденко [2], Д. В. Іщенко [3], В. Г. Кельбя [4], І. О. Новак [5], В. А. Чернявський [6] та ін. Однак, аналіз науково-літературних джерел свідчить, що проблема розробки методичних рекомендацій щодо вдосконалення професійної підготовки військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ не була предметом окремого дослідження.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична розробленість і практичне значення обумовили необхідність проведення дисертаційного дослідження, результатом якого стала розробка методичної системи професійної підготовки військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ. Ця система передбачає вдосконалення навчальних планів та програм з професійної підготовки військовослужбовців за контрактом, застосування сучасних навчально-педагогічних технологій у професійній підготовці військовослужбовців за контрактом, підвищення професіоналізму

педагогічної діяльності офіцерського складу. У результаті експериментальної перевірки зазначеної методичної системи було розроблено методичні рекомендації викладацькому і командному складу навчальних центрів ДПСУ щодо вдосконалення професійної підготовки військовослужбовців за контрактом. Метою статті є оприлюднення зазначених рекомендацій для обговорення та використання у практиці професійної підготовки персоналу у ДПСУ.

Наведемо основні положення цих рекомендацій.

Для вдосконалення професійної підготовки військовослужбовців за контрактом необхідно:

1) *переглянути зміст професійної підготовки*, що є важливим елементом методичної системи професійної підготовки. Для оптимізації змісту навчального матеріалу важливе значення мають: чітке виокремлення мети навчання, урахування вимог, відбір та оптимальна побудова змісту навчального матеріалу, доцільна технологія навчання, зв'язок з практикою, професійна спрямованість навчальних предметів і реалізація комплексних міжпредметних зв'язків. Навчальні плани та програми повинні чітко відображати специфіку теоретичної і практичної підготовки певної спеціальності, передбачати глибоку базову підготовку, а також забезпечувати наступність, систематичність та безперервність процесу навчання, створювати умови для якісного засвоєння військовослужбовцями всього навчального матеріалу;

2) *визначити предметний компонент навчальних дисциплін*. По-перше, до складу предметного компонента змісту навчання потрібно відбирати оптимальний мінімум професійно значущих предметних знань, спеціальних умінь і логічних прийомів мислення. По-друге, необхідно враховувати взаємозв'язок структурних одиниць предметного компонента. По-третє, склад предметного компонента потрібно визначити через побудову логічних зв'язків між поняттями, що становлять предметні знання, аналогічний зв'язок слід визначити щодо спеціальних умінь та логічних прийомів мислення. Загальнодіяльнісний компонент повинен містити узагальнені знання,

узагальнені вміння і прийоми образного мислення. В умовах обмеженого часу для професійної підготовки у навчальних центрах ДПСУ потрібно звертати увагу на науково обґрунтований відбір матеріалу, необхідного для успішного виконання військовослужбовцями завдань з охорони кордону, та подавати зміст у вигляді системи окремих елементів. При цьому важливе значення має дотримання вимог наступності і перспективних зв'язків, співвідношення логіки навчального предмету та логіки відповідної галузі наукового знання;

3) *передбачити раціональне дозування навчального матеріалу для багаторівневого доопрацювання нової інформації з урахуванням того, що процес пізнання розвивається не за лінійним, а за спіральним принципом.* Важливо так відібрати навчальний матеріал і його побудувати, щоб він якнайповніше відповідав сучасним вимогам охорони кордону. Навчальний матеріал дисципліни має бути орієнтовано на вирішення завдань професійної підготовки майбутнього спеціаліста, вписуватися у запропоновану військовослужбовцям систему наукових знань; зміст ключових тем повинен відповідати передовим досягненням у галузі певної науки, на практичних заняттях потрібно вирішувати прикладні професійні завдання;

4) *передбачити тісний зв'язок теорії та практики навчання для формування професійних навичок і вмінь військовослужбовців.* При відборі навчального матеріалу з метою формування вмінь професійної діяльності потрібно враховувати вимоги й аналіз функціональних обов'язків військовослужбовців за контрактом, а також те, що формування професійних умінь і навичок залежить не лише від змісту та структури навчальної інформації, але й від комплексу завдань і вправ. Необхідно забезпечити раціональне співвіднесення між теоретичними та практичними складовими навчального предмету. Розподіл навчального часу за розділами, темами і видами навчальних занять потрібно здійснювати таким чином, щоб забезпечити виконання вимог кваліфікаційних характеристик та практичного навчання;

5) *застосовувати навчально-педагогічні технології у професійній підготовці військовослужбовців за контрактом.* Успіх навчання визначають

методи навчання як складові технології. Вони можуть бути різними залежно від основних цілей професійної підготовки. При виборі методів потрібно враховувати, що вибирати необхідно ті з них, які надають змогу оптимально вирішити конкретні навчальні завдання. Для оптимального вибору методів необхідно використовувати системний підхід, розглядаючи зміст, засоби, способи і форми навчання у нерозривній єдності, брати до уваги також мету та завдання професійної підготовки військовослужбовців, чисельність групи, необхідність поетапного засвоєння військовослужбовцями навчальної інформації;

*б) використовувати інформаційні методи навчання для надання військовослужбовцям відомостей теоретичного характеру. Ці методи спрямовано на формування у військовослужбовців нових знань. Зокрема, метод “бесіда” – це навчальний вплив педагога за допомогою ретельно продуманої системи питань, що поступово мають підводити військовослужбовців до закономірних відповідей і, як результат, – до засвоєння системи фактів, понять, закономірностей. Важливе значення має також лекція. Лекція відрізняється більшою місткістю, складністю логічних побудов, доказів та узагальнень. Залежно від теми лекції і рівня підготовки військовослужбовців для розкриття її змісту можна використовувати *індуктивний метод* (факти, приклади, які підводять до наукових висновків) або *дедуктивний* (пояснення загальних положень з подальшим демонструванням можливості їх застосування на конкретних прикладах).*

Для активізації розумової діяльності військовослужбовців на лекції можна використовувати різноманітні прийоми, зокрема запитання, у тому числі риторичні, поєднувати теоретичні положення з важливою для військовослужбовців практикою, використовувати у викладі найновіші відкриття та здобутки науки; забезпечувати розуміння й обмін думками у “спровокованій” дискусії;

в) вибирати методи навчання для організації професійної підготовки військовослужбовців з урахуванням особливостей змісту навчального

матеріалу. На лекційних заняттях можна використовувати різні форми та елементи проблемного навчання. На відміну від інформаційної лекції, на якій військовослужбовці отримують готову інформацію, що необхідно запам'ятати, на проблемній лекції нове подається як невідоме, яке необхідно “відкрити”. Основне в проблемному навчанні – сам процес пошуку і вибору правильних, оптимальних рішень, тобто пошукова робота, а не швидкий вихід на рішення.

Якщо на лекціях можна використовувати проблемний виклад навчального матеріалу в монологічному режимі, то на семінарах – проблемний виклад навчального матеріалу в діалогічному режимі. Семінар є важливою складовою професійної підготовки курсантів. Завдання семінару – навчити військовослужбовців самостійно збагачувати свої знання, аналізувати й узагальнювати наявний досвід, викладати та захищати свої думки. Можна використовувати такі види семінарів, як розгорнута бесіда, доповідь (повідомлення), розв'язування задач, диспут тощо;

8) *використовувати пошукові (евристичні) методи навчання для формування та розвитку вмінь і навичок конкретної продуктивної діяльності у нетипових, непередбачуваних ситуаціях*. Найбільш поширеними є такі продуктивні методи, як “Дискусія”, “Ділова гра” та “Мозкова атака”. Метод “Ділова гра” передбачає імітаційне модулювання службових ситуацій, виконання типових операційних функцій спеціалістів віртуальних об'єктів службової діяльності і прийняття рішень з вирішення службових проблемних ситуацій. Ділова гра є засобом актуалізації, застосування та закріплення знань і засобом розвитку практичного мислення. Цей ефект досягається через взаємодію учасників гри в заданій конкретній ситуації. Ділова гра проводиться в режимі діалогічного спілкування. Ділові ігри надають можливість формувати у військовослужбовців цілісне уявлення про професійну діяльність та її динаміку;

9) *широко використовувати операційні методи навчання, що призначені для формування вмінь і навичок діяльності військовослужбовців у типових ситуаціях*. Наприклад, метод “Роби, як...” призначено для навчання практичних

дій, набуття відповідних професійних навичок та вмінь. Інший приклад – метод “Алгоритм” передбачає надання військовослужбовцям необхідних інструкцій (операцій) у вигляді дерева цілей. Прикладом використання операційних методів є навчання військовослужбовців перевіряти себе перед оглядовою операцією. Операційні методи можна широко використовували на практичних заняттях, при виконанні військовослужбовцями групових вправ, тренувань (тренінгів) за фахом;

10) *використовувати індивідуальний підхід і забезпечувати продуктивне педагогічне спілкування.* Потрібно намагатися, щоб військовослужбовці мали можливість розкрити та виявити свої здібності, свій потенціал. З огляду на це, при розробленні завдань і плану практичного заняття потрібно враховувати рівень підготовки та інтереси кожного військовослужбовця. При проведенні практичних робіт можна використовувати фронтальну й індивідуальну форми;

11) *на практичних заняттях використовувати імітаційні неігрові методи:* аналіз конкретних ситуацій, вирішення виробничих завдань, розбір документації, дії за інструкцією. Ці заняття присвячено перевірці чи оцінці певної теоретичної моделі. Метод аналізу конкретної ситуації полягає в тому, що викладач створює конкретні проблемні ситуації, взяті з професійної діяльності. Військовослужбовці при цьому повинні вчитися аналізувати ситуації і приймати відповідне рішення, оптимальне за певних умов;

12) *використовувати відповідні методи та форми контролю,* які сприяють закріпленню отриманих знань. Найпоширенішими методами контролю при професійній підготовці є усний, письмовий, тестовий, програмований контроль, практична перевірка, а також методи самоконтролю і самооцінки. Використання усного контролю сприяє опануванню логічного мислення, виробленню та розвитку навичок аргументувати, висловлювати свої думки грамотно, обстоювати власну думку (на семінарських, практичних і лабораторних заняттях, а також лекціях та консультаціях). Письмовий контроль можна застосовувати для визначення рівня опанування військовослужбовцями знань, умінь і навичок із предметів, з'ясування їх якості – правильності,

точності, усвідомленості, уміння застосовувати знання на практиці. Тестовий контроль можна використовувати для актуалізації знань перед викладанням нової теми, виведенням підсумкових оцінок, на групових заняттях, перед практичними та лабораторними заняттями;

13) *підвищувати професіоналізм педагогічної діяльності офіцерського складу*. Ефективність професійної підготовки військовослужбовців за контрактом прямо залежить від рівня знань, навичок і вмінь тих офіцерів, які організовують цей процес. Професіоналізм як психологічне й особистісне утворення характеризується відповідними знаннями і навичками, здатністю до постановки та вирішення професійних завдань. Важливе місце при цьому має розвиток загальних і спеціальних здібностей викладачів, а також ставлення до професії, усвідомлення її ресурсів та обмежень, особистий досвід, індивідуальне бачення засобів діяльності, методологічні установки і норми професійного мислення;

14) *удосконалювати змістовну сторону психолого-педагогічної підготовки офіцерів* через визначення вимог до психолого-педагогічних знань, навичок і вмінь, необхідних офіцеру для успішного проведення професійної підготовки. Офіцер повинен знати: закономірності, принципи та методи навчання; прийоми і способи впливу на різні категорії військовослужбовців за контрактом відповідно до їх індивідуальних, соціально-психологічних, вікових, фізіологічних та інших особливостей; потреби військовослужбовців за контрактом; закони, накази і директиви, що визначають службу за контрактом, соціальний стан військовослужбовця за контрактом, його статус; основні протиріччя, які виникають у процесі професійної підготовки та шляхи їхнього вирішення.

Пріоритетними навичками в проведенні професійної підготовки з військовослужбовцями за контрактом є: навички системного мислення – синтезу й аналізу різних даних про підлеглих і пошуків шляхів оптимального вирішення проблеми; навички моделювання професійно-рольових ситуацій, їхній аналіз та корекція; навички використання технічних засобів у процесі

професійної діяльності; навички активної взаємодії з контрактниками з використанням рефлексії й емпатії; навички володіння елементами педагогічної техніки при навчанні військовослужбовців за контрактом; навички раціонального використання службового та особистого часу, самоосвіти і самовиховання.

Найбільш значущими є такі вміння офіцера: використовувати різні форми та методи професійного навчання військовослужбовців; правильно оцінити ситуацію і застосувати педагогічний вплив; спілкуватися та показувати приклад військовослужбовцям за контрактом; виокремлювати основне в професійній підготовці і зосереджувати на ньому основні зусилля; бачити слабкі та сильні сторони підлеглих; поєднувати навчання і виховання, раціонально використовувати відведений на це час; використовувати психолого-педагогічні засоби для підвищення якості професійної підготовки військовослужбовців за контрактом;

15) *удосконалювати методичну складову професіоналізму викладача*, що полягає в тому, щоб відібрати потрібний зміст, застосувати оптимальні методи та засоби навчання відповідно до програми і поставлених педагогічних завдань. Підвищення кваліфікації викладачів, їх педагогічної майстерності – запорука покращання навчального процесу, успішного вирішення завдань професійної підготовки військовослужбовців за контрактом. Важливе значення має підготовка викладача до проведення всіх видів навчальних занять, опрацювання ним відповідного матеріалу, літератури, ведення записів, продумування порядку викладу матеріалу, використання наочних посібників. Кожний викладач може використовувати різну методику навчальних занять залежно від свого досвіду та методичних концепцій. Важливо, щоб вона активізувала навчально-пізнавальну діяльність військовослужбовців, сприяла формуванню їх навичок і вмінь, поглибленню знань.

Особливу увагу потрібно звертати на формування у викладача навичок використання колективних форм пізнавальної діяльності, організації управління колективною навчальною діяльністю військовослужбовців: у парній

та груповій роботі, при проведенні ділових ігор тощо. Ці форми навчальної діяльності є важливим чинником інтенсифікації навчання. Таке спілкування в процесі навчання є специфічною системою взаєморозуміння між всіма учасниками спільної діяльності.

Для вдосконалення методики викладання офіцери повинні правильно використовувати технічні засоби навчання в навчальному процесі. Успішне й якісне їх використання пов'язано з великими витратами на підготовку навчально-методичного матеріалу. Для цього є необхідним великий досвід викладання, знання теорії питання, урахування варіантів рішень військовослужбовців, уміння визначити оптимальні шляхи подання матеріалу. Від методичної підготовки офіцерів суттєво залежить успіх професійної підготовки військовослужбовців за контрактом;

16) *удосконалювати комунікативний компонент професіоналізму викладачів.* Це передбачає налагодження педагогічно доцільних стосунків із військовослужбовцями (визнання моральної, інтелектуальної і політичної вищості як керівника й організатора – “взаємини по горизонталі”); установлення правильних відносин з керівниками (дисциплінованість, принциповість, творчість – “взаємини по вертикалі”); співвіднесення своєї діяльності з державним завданням, усвідомлення себе як громадянина. Викладач повинен уміти спілкуватися, знаходити підхід до військовослужбовців, установлювати з ними доцільні з педагогічної точки зору взаємини, мати педагогічний такт.

Військовий педагог повинен створити таку духовну, інтелектуальну та емоційну обстановку під час спілкування, щоб панувала атмосфера довіри, добра, людяності, взаєморозуміння і психологічної взаємопідтримки. Для цього офіцер повинен: налаштовувати себе на позитивне в людях, бути толерантним; поважати гідність військовослужбовців, довіряти їм; допомагати у формуванні та визначенні особистісних навчальних і виховних цілей; бути для них джерелом багатого життєвого досвіду; розвивати у себе вміння відчувати емоційний настрій військовослужбовців, об'єктивно його оцінювати; бути

активним учасником групової взаємодії; добре знати самого себе та постійно працювати над своїм самовдосконаленням;

17) *ураховувати індивідуальні особливості військовослужбовців за контрактом.* Це надасть можливість методично правильно і диференційовано організувати процес професійної підготовки. Офіцери повинні вивчати особливості військовослужбовців за контрактом, послідовність роботи з вивчення їх якостей, визначити найбільш важливі індивідуальні особливості військовослужбовців, зокрема ті, від яких залежить виконання поставлених завдань;

18) *удосконалювати організаційну складову професіоналізму викладацького складу.* Викладач, з одного боку, повинен уміти організувати військовослужбовців, а з іншого – правильно організувати свою роботу. Офіцера як керівника й організатора військово-педагогічного процесу визначають такі якості, як діловитість, уміння планувати навчально-виховну роботу, організувати свою роботу. Важливе значення мають також винахідливість, діловитість, конкретність і цілеспрямованість у роботі, розвинене почуття відповідальності за доручену справу, висока компетентність, уміння налагоджувати дії підлеглих, контролювати та перевіряти їх роботу.

Для педагогічного самовдосконалення керівного і викладацького складу навчальних центрів ДПСУ потрібно передбачити їх самостійну роботу щодо самоаналізу та самооцінки своїх військово-педагогічних якостей, знань, умінь і навичок, опанування методики педагогічного самовдосконалення, а також розробку кожним офіцером програми педагогічного самовдосконалення. Велика роль в удосконаленні організаційної складової професіоналізму офіцерів належить командуванню підрозділу, проте вона неможлива без свідомої та наполегливої роботи кожного офіцера в цьому напрямку.

Отже, для підвищення ефективності професійної підготовки військовослужбовців за контрактом важливо використовувати методичну систему, що передбачає вдосконалення змісту професійної підготовки військовослужбовців за контрактом, застосування навчально-педагогічних

технологій у професійній підготовці військовослужбовців за контрактом і підвищення професіоналізму педагогічної діяльності офіцерського складу. Детальною програмою дій у цьому напрямку можуть стати методичні рекомендації щодо професійної підготовки військовослужбовців, в яких відображено основні напрямки діяльності викладацького складу, командирів підрозділів навчальних центрів ДПСУ.

Список використаної літератури

1. Балашов, В. А. Формирование профессиональных качеств у слушателей-пограничников в процессе профессионального обучения : дисс. ... кандидата пед. наук : 20.02.02 / Балашов Валерий Алексеевич. – Хмельницький, 1996. – 263 с.
2. Діденко, О. В. Формування професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : монографія / Діденко О. В. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України імені Б. Хмельницького, 2009. – 407 с.
3. Іщенко, Д. В. Основи військової педагогіки / Д. В. Іщенко, А. Ф. Філіпов. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України імені Б. Хмельницького, 2002. – 106 с.
4. Кельб'я, В. Г. Виховання професійних якостей у майбутніх офіцерів оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія” / В. Г. Кельб'я. – Хмельницький, 2002. – 22 с.
5. Новак, І. О. Дидактична модель підготовки оперативного складу Прикордонних військ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / І. О. Новак. – Хмельницький, 2003. – 18 с.
6. Чернявський, В. А. Удосконалення системи підготовки офіцерських кадрів для Прикордонних військ України : дис. ... кандидата пед. наук : 20.02.02 / Чернявський В. А. – Хмельницький, 1998. – 231 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.